

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVIII-ik évf. September, October. 1883. 5-ik füzet.

CZÉLIRÁNYOS DARWINISMUS ÉS ISTEN ESZMÉJE.

A darwinismusnak folyóiratunk terén minél teljesebb tárgyalása, vagy legalább az arra való törekvés, úgy hiszszük, nem igényel bővebb igazolást. Mi nemcsak hogy nem zárkozunk el a szellemáramlattól, mely a tapasztalati tudás mezején mozog, sőt kötelességünknek tartjuk az ott keletkezett eszméket és elméleteket a lehetőleg minden oldalról megismerni, s ránk való vonatkozásukban fel fogni, s mert a darwinismus azon a fokon, hol már természetbölcséleti jelleget ölt, gondolkodásunkat a vallási eszmék érdekében alig foglalkoztathatja eleget, tovább folytatjuk az ez irányban már megkezdett vizsgálódást.

Multkori cikkünkben¹⁾ igyekeztünk kimutatni, hogy a kiválasztás-elmélet a célirányosság fogalmát nem zárja ki, hogy a kettő egymással nincs ellenmondásban. Azonban a célirányosság feletti vizsgálódásunk ott kiválólag az egyéni élet körével foglalkozott, a nagy egészre, mint olyanra, ki nem terjedve. S abban csakugyan, a mint láttuk, mind a változás törvényei, mind az életfolyami tények előre felteszik egy eszmei oknak tervszerű hatását. Az egyes szervezetek fejlődése tanulmányozása szükségképpen célok felvételére vezet, mert akár egy alsóbb fejlődű szervezetet, akár egy magasabban állót vegyünk a lények sorozatában, mindkettőnél egy benső tervszerűség jelenik meg, mely csak bizonyos meghatározott irányban valósulhat. Mindenik organismusnak, növénynek vagy állatnak, meg vannak szabva határai, melyeken túl alakulásában nem léphet. Minden szerves lény a fejlődés folyamában annak a törvénynek engedelmessékedik, mely nem kívülről származott, hanem mely benne van letéve, melyet Hartmann „a fejlődés célirányos benső törvényének“ nevez. ²⁾ A célirányosság az egyes szervezetekben oly tisztán mutatkozik értelmi látásunk előtt, hogy az egyes létalakok, mint olyanok tanulmányozása talán soha sem vezetett volna a cél eszméjének elvetésére. Az a mi az embert arra vezette inkább az egyes organismusok egyedi céljainak kölcsönös átvágása, zavaros érdekharcza volt, az

¹⁾ Darwinismus és vallás. Ker. Magvető. XVII. évf. 251—261. l.

²⁾ Wahrheit u. Irrthum im Darwinismus. 93 l.

egyiknek elsilányulása a másiknak jólléte mellett, az a tény, hogy az egyiknek élete a másiknak kárával tenyészik, hogy a szerves világ egy végtelenül bonyolult élődsiséget tüntet fel, hol az egyiknek fentartása a másiknak megsemmisítése, hol éppen anynyi életnek kell elveszni, mint a menyinyinek fenn kell magát tartania. S ehhez járul még, hogy a durva természeti erők nem alkalmazkodnak az organismusokhoz, sőt gyakran megsemmisítéssel fenyegetik és nem egyszer széttépik kimélet nélkül magát a legnemesebb életet, mi a kétséget csak növelheti egy az összes létezőkre, mint egészre vonatkozó célirányosság érvényességében.

Éppen azért a célirányosságot keresve, nem szabad az egyes szervezeteknél megállapodnunk és megelégednünk a czélosságnak az egyedekben feltalálásával, mert akkor a következetesen keresztül vitt mechanikus világnézlettel szemben a célirányos világnézletnek csak egyes köveit állítottuk fel kapcsolatlanul, hanem hogy teljesebb legyen az egyedekben található célokból az egyetemes cél eszméjére, az Istenre való következtetés, a célirányosságot a létezők összesességében, a nagy egész benső összeköttetéseiben is kell keresnünk és megbizonyítanunk vagy legalább valószínűvé tennünk, hogy a végtelenül sokféle egyedi cél, melyek egymást keresztezik, akadályozzák, sőt megsemmisítik, egy célirányosan működő világeszme felvételével összszhangzásban vannak, mit megkísértek főleg Dr. Weygoldtnak¹⁾ korábbi hasontárgyu cikkemben is irányadóul első sorban használt jelles művétől vezetve.

A változás törvényeiből s méginkább az életfolyami alaptényekből láttuk, hogy az egyedi célirányos tevékenység felvétele nemcsak lehetséges, sőt szükségképpeni.²⁾ De hogyha az egyszerű sejtet egy célirányos eszme hatja át, és a sok sejt egységén, az organismuson is hasonlóan egy olyan eszme uralkodik, bizonyára jogosult az a felvétel, hogy a szerves egységek összesességét is egy eszmének kell vezérelnie és hogy végül a szerves és szervetlen természetet, tehát az egész világot egy mindent szabályozó egyetlen eszme hatalma alatt állónak kell gondolnunk. Így aztán az Isten a világban valósuló minden czélnak nemcsak összlege, hanem egysége és oka is volna. Bizonyára! Hol tervek vannak, van terv is, és a hol szellemek, szellem is; az észszel ellenkezniek, ha nem engednők meg az egészre nézve azt, a mi az egyes előnye. Önként értetik azonban, hogy az észnek arra is

¹⁾ Darwinismus, Religion, Sittlichkeit. Dr. G. P. Weygoldt. 118—124. l.

²⁾ Darwinismus és vallás. Ker. Magvető. XVII. évf. 254—257. l.

szüksége van egyszersmind, hogy az alsóbb egységek eszméit ne úgy fogja fel, mint az egyetemes világeszme részeit, hanem mint annak nyilvánulásait vagy kisugárzásait.

S miután így az inductio útján az egyetemes cél gondolatára feljutottunk, megkísérhetjük a világot felfogni a deductio útján lefelé szállva. A hol cél kell hogy eléressék, ott fejlődésnek is kell lenni; de a fejlődés mozgás. S a mily bizonyos, hogy egy célirányos világ-elv létezik, éppen oly bizonyosan kell annak természete szerint fejlődésnek, mozgásnak, sőt önmozgásnak lennie. De az önmozgás célja nem lehet más, mint a törekvés önmagát felfogni, tehát értelmi lényének maga magából való kifejtése. De a világ-eszme egyetemes-ségének csak az felelhet meg, hogyha ezt a kifejlést nemcsak egy formában, nemcsak egy irányban teszi, hanem számtalan formákban és irányokban, vagy más szavakkal, hogyha az ő célját a célokra különítés által éri el, tehát magát egyedesíti. A mint a törzs sok ágat bocsát ki magából, s ezek ismét újabb ágakat bocsátanak s végül virágot és gyümölcsöt, úgy hogy az egyes célja sokságban éretik el, úgy bocsát ki a világeszme is magából alsóbb, magasabb és legmagasabb rendű egyedeket, melyeknél az alsóbb mindig feltétele a felsőbbnek, mialatt mindenik öszszevéve az egész eszméjében találja kielégítő végokát.

E szerint az egyedek nem lehetnek független öncélok, hanem sokkal inkább úgy kell őket tekintenünk, mint az egésznek segédcéljait ¹⁾ mint a világeszme letéteményeseit, melyek annak azáltal szolgálnak, hogy egymást most kölcsönösen támogatják, majd meg egymással ellenkezésbe jönnek, de viszonyaik mindig tisztulnak és egymást mindig elémozditják. Az egyedesítés a végetlen működése arra, hogy önmagát mélyebben felfogja. Az egyedek rendeltetésüket akkor érték el, hogyha magasabb rendű egyedek létezésének elémozditására szolgáltak, nem pedig akkor, ha anynyit és oly kedvező körülmények közt éltek, mint a hogy mi gondoltuk, hogy kellett volna élniök. Nem tárgyias gondolkozás, mely némely szervezeteknek korai megszűntében célirányosság elleni tényt lát. Valamint az az álláspont sem helyes, mely az emberben a szerves fejlődés föltétlen célját és koronáját látja. Sokkal inkább valószínű, hogy mi csak átmenetek vagyunk magasabb lényekre.

Téves felfogás valóban, hogyha magunkat föltétlen öncéloknak és csak is ezeknek tekintjük. De a fejlődés-elméletben e nézet kü-

¹⁾ Hartmann. Wahrheit etc. 174. l.

lönösen ki van emelve és most ez az individualismus talán a legmagasabb fokra jutott az emberek véleményében. De utat kell hogy törjön magának a helyesebb nézet, az t. i. hogy az egyesnek kosmikus missioja van, hogy az egésznek céljai az egész kezébe vannak letéve. S akkor minden egyes a másokban először az egészet pillantja meg s csak azután az egyest, nem pedig megfordítva, mint most szokott lenni; s úgy fogja látni, hogy az egyéni célokhoz, mint feltétlen öncélokhoz való ragaszkodás a tulajdonképpeni bűneset, melynek nyomában mindig szerencsétlenség jár, s meg fogja ismerni, hogy az erkölcsi rosznak végső oka a durva individualismushoz és egoismushoz keresendő, mely a lelkiismeretnek az egészre célzó szövegát elhallgattatja, s így az oknak megismerésével ki fog szabadulni a roszból. És a természeti és a társadalmi roszzakat is az egyedi célok összeütközéseiből, surlódásaiból szükségképpenieknek s illetve kikerülhetetleneknek fogja tekinteni s megtanulja, hogy nekik magát önmegtagadással alávesse; s ez utóbbit annál inkább, minél világosabb lesz előtte, hogy az a mi az egyes szempontjából rosznak, összeférhetlenségnek látszik, az egésznek magasabb szempontjából éppen nem az, s ekkor a roszzat az önfelfuvalkodásnak, az individualismushoz fogja beszámítani, mely elvakultságában céljait az egész céljaitól elválasztja s velük ellentétbe helyezi. S végre ennek a megfordított álláspontnak a legyőzésében megpillantja ethikai eszményét, mely így ugyanazonos lesz a valódi szerénységgel, önmegtagadással, az egésznek való odaadással, az Istenben való bizalommal.

Hogy az öszszletet, vagyis az egész kifejlését az emberre vonatkozólag világossá tegyük, megpróbálhatjuk a nagy egészet a kis egészéből fel-fogni. A mi szervezetünk mibenléte éppen úgy, mint az egészé, a mozgás és az egyedi célok surlódása törvényén alapul, és a mi az ember a világegyetemben, az volna mintegy a sejt az emberben, s a mily kevésbé támadhat föl a sejt az ember ellen azért, hogy az ember azt létrehozza és az anyagcsere által ismét eltávolítja, éppen oly kevésbé jogosultak az ember panasza Isten ellen. S bár némelykor nehezen esik hallgatni, de még is be kell az észnek látnia, hogy maga az ember is, ha még a legmagasabb pontot érte is el benne a fölfelé haladó életmozgás, mégis nem föltétlen hanem csak viszonyos cél, csak az egész eszköze lehet. Schoppenhauernek bizonyos tekintetben igaza van, a mikor az ember feladatául azt tüzi ki, hogy áttörje az egyedesítés elvének korlátait. Csakhogy tovább kell következtetni, nem azért t. i. hogy az egyedi akaratnak az élet iránti megtagadásával magát az életet is megsemmisítse, hanem hogy

a helyes életre való önelhatározással az egész céljai szerint való élet gondolata érlelődjek meg benne. Hogyha a rossz onnan származik, hogy az egyedi akarat a maga céljait az egyetemes akarat céljaitól különválasztja, sőt velök ellentétbe helyezi, annak eltüntetését csak a helyes belátástól, csak az önismerettől lehet várni, mely aztán arra az önelhatározásra vezet, hogy az egész céljaival összhangzásban éljünk.

A célirányossági eszme ellen gyakran felhozzák, hogy antropomorphismuson nyugszik, hogy csak oly eredményeket ismer el, melyek megvalósításuk előtt tüzetesen kigondoltattak és czéloztattak. Ily szempontból aztán természetes könnyen lehet egy egyetemesen ható célirányos tevékenység felvételét kifogásolni mint vakhitet, mely azt gondolja, hogy az Isten is, mint az ember először tervet készít és aztán csak lassanként valósítja meg. De ez az ellenvetés nem illetheti a valódi célirányosságtant. Célirányos hatások alatt a világeszmének közvetlen nyilvánulásait kell érteni. E világlélek nem alkot egy vagy más tervet azzal a szándékkal, hogy azt egy bizonyos időn belől valósítsa, úgy hogy a terv alkalmi változtatásainak helye lenne; hanem az lénye szerint oly tevékenység, mely célirányos és tervszerű hatásokat minden változtatás nélkül gyakorol. S mi igenis beszélhetünk Kanttal vagy Hegellel a végetlen oknak egy benső vagyis immanens célirányos tevékenységéről, hogy vele jelöljük annak hatásai szükségképpeniségét és tökéletes voltát.¹⁾ A jelenségek világa annak a nyilvánulása, vagy a tér és idő formáiban lett kifejezése, a mi a végetlen okban, a világeszmében eszményileg öröktől fogva létezett. Azért szoros törvényszerűsége van alapítva és annak úgy kell lenni, mint a hogy magunk körül látjuk, akár öntudatosnak vagy öntudatlannak, akár személyesnek vagy nem személyesnek higyük az Istent. „Van tehát célirányosság, mely a darwinismussal nemcsak összeegyeztethető, hanem azzal csaknem azonos és vannak ennek a helyes teleológiának eszményi továbbfejtései és speculativ továbbalakulásai, melyek azonban transcendentalis mézón járván, a természettudományokkal éppen azért soha össze nem ütközhetnek.”²⁾

Nem rigatjuk magunkat abban a képzelődésben, mintha a fenebbiekben Isten létét és igazgatását a tulajdonképpeni értelemben megbizonyítottuk volna, mert Istent következtetésekkel nem is lehet

¹⁾ Zeller. Vorträge u. Abhandlungen 1877. I. 550.

²⁾ Lange. Geschichte des Materialismus. II. 273. I. és I. Hartmann ist Wahrheit u. Irrthum im Darwinismus 148—177 I.

ugy megtalálni, mint közvetlen érzülettel. De anynyt megkisértettünk kimutatni, hogy az egyedi célirányos tevékenységből igen is lehet gondolni arra a magasztos eszmére, mely az egész mindenségnek végső oka és kormányzó hatalma, s hogy megfordítva ebből az eszméből az individualis világ jelenségei elég világosan magyarázhatók, vagy más szavakkal, hogy egy világeszmének a fölvetelésében megvan minden követelmény, a mit csak egy tudományos hypothesisból megkivánni lehet. Éppen azért, hogyha a tapasztalati vizsgálódás a célirányosságot el nem ismerve azt állítja, hogy Isten nincs a világban, mi ezzel szemben határozottan állítjuk, hogy Isten a világegyetemben mindenütt jelenlevő hatalom.

PÉTERFI DÉNES.

FRANCZIAORSZÁGI LEVELEZÉS.

(Páris és a szünidők. Az állami fedezet megvonása a protestáns elemi képezdétől. Az erkölestani kézi könyvek a világi népiskolák számára. A halottak.)

Páris, 1883, szeptember.

Szerkesztő ur!

Nem mondhatom ugyan, hogy a nyári hónapokban, a szünidők alatt, Páris egészen el van hagyatva, de annyit biztosan mondhatok, hogy a szellemi élet sokat csökkent tartalmasságban. Az újdonságok tehát meglehetősen gyérek, minden csendes. A tribune elnémult a politikai nagy kérdések szunyadoznak; az egyházi kérdések kevés érdeket keltenek; a theologiai viták félbe vannak szakasztva, még a folyóiratokon is a böleselmieken, miként a másokon némileg meglátszik a villegiatura. Valójában mindazok, a kik tehetik, abba járnak, hogy valamely csendes zugot találjanak, hogy kinyugodjanak, erőt gyűjtsenek, hogy pár hét multával megerősödvé kezdjenek munkájukhoz. Páris csak az ischiai földrengés áldozatai javára általa rendezett emberbaráti innepre élénkült fel egy kevéssé. A lelkesültség oly szép volt, a milyen minden hasonló alkalommal lenni szokott. Boszszantó azonban, hogy szorosán erkölcsi tekintetben az elv, mely szerint az élvezetet tesszük az emberbaráti ténykedés alapjául, ha tisztán nem is megállítható, mindenesetre hamis. Hisz ez által sajátlag az önzést tesszük a kötelesség alapjává. Ezt csak alkalmilag jelzem, a nélkül, hogy egy ethikai kérdést megakarnék vitatni. Inkább örvendek annak, miszerént bizonyos, hogy az innepély eredménye minden reményt felülmúlt, s hogy a gazdag bevételek megengedik, hogy az ischiai katasztrófát túlélteknek bővségesen segítségükre lehetünk.

A mult évben beszéltem arról a törvényről, mely az elemi oktatást kötelezetté és világivá tette. Ennek a törvénynek az a következése, hogy ma már nincs az állam által elismert felekezeti iskola. Ennélfogva nincs már a szó valódi értelmében protestáns népiskola; hanemha a protestánsok oly tanítóknak akarnak fizetni, a kik szabad iskolákat nyitnak. És mivel a reformált egyházak nem igen gazdagok, nem igen valószínű, hogy ezt az áldozatot megtegyék. E mellett a reformált egyháznak több képezdéje volt, melyek kizárólag